

STRUČNI ČLANAK

*Dejan A. Milić**

„GLEDAJTE U BUDUĆNOST!...“
(Govornički portret dr Zorana Đinđića)

Susret srpskog političkog auditorijuma sa političkim govorom dr Zorana Đinđića označio je prekretnicu u političkom besedništvu moderne Srbije, jer je njegovo političko govorenje posve drugačije od političkog govora koji su, do susreta sa njegovim rečima, Srbi bili navikli da slušaju. Zato je govornički portret prvog premijera Srbije u XXI veku vrlo inspirativan za svakovrsnu analizu i portretisanje. Međutim, analiza i slikanje govorničkog portreta ovog jednog od demokratskih vođa moderne Srbije gotovo je neostvariva bez sveobuhvatnog sagledavanja njegove ličnosti u istorijskom kontekstu koji je omeđen društveno-političkim prilikama u Srbiji (i Evropi) u poslednjih deceniju i po njegovog života (od 1989. do 2003. godine).

Nesumnjivo je da je dr Zoran Đinđić, svojim trajanjem i političkim delovanjem u Srbiji toga doba, obeležio snažnim koloritom jedno tamno vreme potpune bezidejnosti, unoseći svojom ličnošću u njega iole svetle detalje. Njegova snažna politička vizija i nepresušna delatna energija učinile su da Srbija, zaglibljena u mulju sopstvenih političkih virova i pritisnuta kamenom međunarodnog nerazumevanja, na trenutak ipak krene napred. Stoga je, na početku ovog razmatranja, nužno najpre učiniti osvrt ka Zoranu Đinđiću kao srpskom političaru koji je svojim delovanjem obeležio poslednju dekadu dvadesetog i prvih nekoliko godina dvadeset prvog veka.

1. SAZREVANJE OZBILJNOG POLITIČARA

Zoran Đinđić je rođen u Bosanskom Šamcu 1. avgusta 1952. godine, u porodici oficira Jugoslovenske narodne armije. Vođen obavezama očeve profesije, svoje najranije detinjstvo i prve tinejdžerske godine proživće u Travniku. Kao petnaestogodišnjak, sa novom očevom prekomandom, obrešće se u Beogradu, gradu koji će mu omogućiti prvo značajnije životno kaljenje. O svom susretu sa Beogradom i IX novobeogradskom gimnazijom, o „čarima“ uklapanja u novu sredinu kasnije će se prisećati: „U Travniku sam bio najbolji đak i u svemu prvi među vršnjacima. Očekivao sam da tako bude i ovde. Me-

* Publicista, Beograd

đutim, nije. Svi su me gledali čudno, dolazim iz provincije, govorim ijekavski i teško se uklapam. Kod druge dece budio sam želju da mi na vrlo surov način pokažu šta znači veliki grad.“¹ Uživajući u svojoj nadmoći nad došljacima, Beograd im je ipak nudio mogućnost izbora – borbu za opstanak i potvrđivanje ili poraz i pad. Zoran Đinđić je još kao petnaestogodišnjak izabrao borbu.

Njegovo političko mišljenje pratilo je u sazrevanju njega samog. Isto je bilo i sa ljudskom hrabrošću da se političko mišljenje javno iznese. Vrlo brzo po dolasku u Beograd, mladi Đinđić će dospeti pod udar „sistema“ zbog ličnog predloga koji je poslao na nadležne adrese da se iz Ustava SFRJ izbriše ime Josipa Broza Tita. „Taj postupak prošao je bez većih posledica, ali je prvi put priveden u miliciju, i oduzeta mu je pisaća mašina.“²

Po okončanju srednjeg školovanja, Zoran Đinđić se oktobra 1971. godine upisao na beogradski Filozofski fakultet, tada jedno od stecišta intelektualnog otpora Brozovom režimu. Na tom će se fakultetu odmah uključiti u postšezdesetosmaška opoziciona delovanja, preuzimajući, sa manjom grupom istomišljenika, rukovođenje Savezom studenata na fakultetu. Tokom studiranja, svojim političkim razmišljanjima i opredeljenjima profilise se kao teorijski radikalni komunist i praktični anarhista, a neku vrstu inicijalne kapisle svog opozicionog političkog angažovanja nalazi u postupanju Brozovog režima prema osmorici profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu,³ kod kojih je i on sam učio filozofiju. Zbog svog političkog delovanja i pokušaja osnivanja opštejugoslovenske, prema režimu opozicione, studentske organizacije, Zoran Đinđić i nekolicina njegovih prijatelja uhapšeni su u Ljubljani, gde im je i suđeno. U klasičnom političkom procesu, student Đinđić osuđen je na godinu dana zatvora. Na zauzimanje Vilija Branta, tadašnjeg kancelara Savezne Republike Nemačke, kazna nad njim i ostalima nije izvršena.⁴

Đinđić je, sa nepune dvadeset tri godine, diplomirao 6. decembra 1974. godine sa odličnim uspehom. Proskribovan već kao ozbiljan protivnik komunističkog režima, pune dve godine nigde⁵ u Srbiji ne može da nađe zaposlenje. Uz pomoć profesora Dragoljuba Mićunovića, početkom 1977. godine, otišao je u Nemačku, na doktorske studije na Univerzitetu u Konstancu, gde je, kao sledbenik čuvenog filozofa Jirgena Habermasa i učenik profesora Albrehta Velmera, doktorirao 1979. godine. Dovođavanje doktorskih studija zna-

1 Bojan Dimitrijević, *Zoran Đinđić*, Zavod za udžbenike, Beograd 2007, str. 13.

2 Bojan Dimitrijević, *op cit.*, str. 14.

3 Zbog neslaganja sa ustavnim promenama 1974. godine i kritikovanja socijalističkog režima, osmorica profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu (među kojima i D. Mićunović i Lj. Tadić) odstranjeni su iz nastave. Oni će se ubrzo okupiti u redakciji disidentskog časopisa *Praxis*, u kojem je saradivao i Zoran Đinđić.

4 Zoran Đinđić, *Srbija – novi početak*, Fond „Dr Zoran Đinđić“, IIC DS, Beograd 2007, str. 5.

5 Početkom 1975. godine zaposlio se u gimnaziji u Sremskim Karlovcima, ali je posle nekoliko dana dobio otkaz. Vidi: Bojan Dimitrijević, *op cit.*, str. 17.

čilo je i Đinđićevo raskidanje sa mladalačkim levim radikalizmom. Đinđić će u nekoliko godina provedenih u Nemačkoj politički sazreti i odbaciće svoje radikalne mladalačke ideje za račun građanskih demokratskih ideja političkog pluralizma i vladavine prava. Po doktoriranju vratio se u Jugoslaviju, da bi u zakonskom roku stupio u JNA. Odmah nakon odsluženja vojnog roka, u novembru 1980. godine, postao je član redakcije opozicionog časopisa *Javnost*, koji su osnovali Dobrica Ćosić i Ljubomir Tadić. U to vreme dobio je i prestižnu Humboltovu stipendiju i ponovo se obreo u Nemačkoj od 1. avgusta 1981. do 31. jula 1982. godine. Po povratku iz Nemačke bavi se teorijom filozofije i objavljuje knjige *Subjektivnost i nasilje* (1982), *Jesen dijalektike* (1987), kao i zbirku kritičkih tekstova iz raznih publikacija *Jugoslavija kao nedovršena država* (1988), koja je svojevrstni katalog njegovih političkih ideja i potvrda snažnog osećaja slobode, koji je, prema svedočenju njegovih prijatelja⁶ iz tadašnjeg perioda, dominantan u njegovim političkim stavovima. Sredinom 1986. godine, zapošljava se u Centru za filozofiju i društvenu teoriju Instituta društvenih nauka u Beogradu. Tri godine kasnije, 1989, već je viši naučni saradnik Instituta i vanredni profesor na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Krajem te godine, dr Zoran Đinđić, već značajan naučni delatnik na polju filozofije, takođe je i veoma poznato disidentsko ime na javnoj sceni Srbije i Jugoslavije. „Između karijere Zorana Đinđića, filozofa i disidenta, i Zorana Đinđića političara, postoji jedan period, svojevrstna međukarijera: sredinom a naročito krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, on se intenzivno bavio novinskom političkom publicistikom i esejistikom, dok se nije potpuno prepustio stranačkom radu. Bio je to logičan razvojni put za nekoga ko je od filozofskog promišljanja stvarnosti krenuo ka njihovom aktivnom oblikovanju.“⁷

2. POLITIČKE PRILIKE U JUGOSLAVIJI OD DONOŠENJA USTAVA IZ 1974. DO OSNIVANJA DEMOKRATSKE STRANKE

Neprikosnoveni lider socijalističke Jugoslavije Josip Broz Tito umro je 1980. godine, nakon trideset pet godina neokrnjene lične vladavine, ostavljajući za sobom zemlju razjedanu mnogobrojnim protivrečnostima. Profesor Političkog sistema na Pravnom fakultetu u Beogradu dr Jovica Trkulja identifikovao je četiri vrste aporija druge Jugoslavije: aporije neuspele modernizacije, aporije nedovršene države, aporije etničko-verskog, kulturnog i političkog pluralizma i aporije dejstva spoljašnjih sila.⁸ Te aporije ostale su

6 Dunja Melčić. Vidi: Bojan Dimitrijević, *op. cit.*, str. 21.

7 Bojan Dimitrijević, *op. cit.*, str. 22.

8 Jovica Trkulja, *Osvajanje demokratije – Oglad o postkomunizmu*, Sing, Beograd 1995, str. 77. i dalje.

neotklonjene sve do samog raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u jesen 1991. godine.

Mehanizam paklene mašine sa odloženim dejstvom, postavljene u temelje socijalističke Jugoslavije ustavnim promenama u federaciji i republikama 1974. godine, bio je tempiran za vreme posle Titove smrti i on je detonirao jedanaest godina kasnije. U međuvremenu, događaji izazvani protivrečnostima kojima je obilovala jugoslovenska socijalistička federacija, a na koje državne vlasti nisu imale nikakav efikasan odgovor, ubrzavali su spiralu raspada. Marta 1981. godine, na Kosovu i Metohiji (autonomnoj pokrajini u okviru Srbije, sa većinskim neslovenskim življem) izbili su žestoki nemiri albanskih separatista, koje država Jugoslavija i, posebno, država Srbija nikad više neće moći umiriti. Osim što su pokazali nemoć države da im se na adekvatan način suprotstavi, ti su nemiri još više bili lakmus papir disonantnih politika međusobno sve suprotstavljenijih republičkih političkih oligarhija. U samoj Srbiji osamdesete godine XX veka, osim separatističkom pobunom na Kosmetu, biće obeležene i Memorandumom SANU,⁹ Apelom grupe intelektualaca¹⁰ za ukidanje smrtno kazne, koji je od strane režima protumačen kao prvi nagoveštaj opozicionog organizovanja, partijskim pučom u Savezu komunista Srbije i dolaskom Slobodana Miloševića na čelo SKS u jesen 1987. godine, te ponovnim nemirima na Kosmetu tokom 1988. i 1989. godine. U Jugoslaviji se u februaru 1989. godine po republičkim šavovima raspao Savez komunista. Taj događaj, kao i sukob između srpskog komunističkog rukovodstva, s jedne, i slovenačkog i hrvatskog rukovodstva, s druge strane, povodom slovenačke i hrvatske podrške albanskim demonstrantima na Kosmetu, bili su uvod u krvavi raspad zajedničke države. Urušavanje komunističkog bloka, overeno rušenjem Berlinskog zida u oktobru 1989. godine, i stvaranje monopolarne svetske političke scene, kao i politička nezrelost komunističkih vlasti u Srbiji da shvate potrebu nužnosti prilagođavanja sopstvene državne politike prilikama u „novom svetskom poretku“ u nastajanju, kao posledici tektonskih političkih promena koje su se dogodile na međunarodnoj političkoj pozornici, okolnosti su koje su dodatno opteretile političke prilike u Srbiji u vreme kada je dr Zoran Đinđić ulazio u profesionalnu politiku.

3. POLITIČKI ANGAŽMAN DR ZORANA ĐINĐIĆA

3.1. ULAZAK U PROFESIONALNU POLITIKU

„Prema mišljenju nekih savremenika, Đinđić je kao filozof imao mane, netipične za standardne filozofe... brzinu, kreativnost, pragmatičnost. Te

9 Zakasneli, nedovršeni i neuspeli nacionalni program srpske inteligencije druge polovine XX veka.

10 Apel su potpisala neka poznata imena srpske javne scene (V. Pešić, N. Popov, K. Čavoški, V. Guberina i dr.) koja će početkom devedesetih godina biti veoma aktivna u obnavljanju političkog pluralizma u Srbiji.

‘mane’ gurnule su Đinđića u politiku.¹¹ U profesionalnu politiku Đinđić ulazi krajem 1989. godine, kao politički već potpuno formirana ličnost, sa nebrojeno puta iskazanim jasnim kritičkim stavovima o političkim prilikama u Srbiji i Jugoslaviji i sa razložnim predlozima (saglasnim sa prekomponovanim političkim prilikama u Evropi i svetu) za suočavanje sa zahuktalom jugoslovenskom krizom.

Sredinom decembra 1989. godine, njegovo ime našlo se na spisku trinaestorice¹² intelektualaca – disidenata koji su potpisali proglas o formiranju Demokratske stranke, poznat kao *Pismo o namerama Demokratske stranke*. Početkom februara 1990. godine, na Osnivačkoj skupštini DS-a izabran je za predsednika Izvršnog odbora stranke. Svojom brzinom razmišljanja, kreativnošću i pragmatičnošću izdvajao se od ostalih članova rukovodstva stranke, kojima, čini se, nije bilo mnogo stalo do „rada na terenu“ i zadobijanja poverenja širokih masa. Dok su njegove stranačke kolege bile potpuno posvećene vođenju „visoke politike“, on je bio zaokupljen organizovanjem stranke. Sa mesta predsednika Izvršnog odbora DS-a naredne četiri godine uspešno će graditi stranačku infrastrukturu. Zahvaljujući njemu, Demokratska stranka će tokom 1990. i 1992. godine prebroditi dva raskola,¹³ iz kojih će izaći ne mnogo uzdržana. No, osim što je učvršćivanjem stranačke infrastrukture, stranku čuvao, Đinđić je neminovno morao razmišljati i o povećanju njenog uticaja u politici Srbije.

3.2. ĐINĐIĆEVO DELOVANJE NA POLITIČKOJ SCENI SRBIJE OD PRVIH VIŠESTRANAČKIH IZBORA DO SMRTI

„Od prvih višestranačkih izbora u Srbiji decembra 1990. godine, Demokratsku stranku, čiji su poslanici unosili malo gospodstva u Skupštinu, ali kojih nije bilo više od desetak, pratio je glas kabinetske i elitističke stranke, koja ne radi mnogo na zadobijanju poverenja širokih narodnih masa. Kampanje DS-a, mada razložne i iskrene, istina, delovale su nekako tromo, profesorski.“¹⁴ Uviđajući problem nedostatka operativne energičnosti u vo-

11 Bojan Dimitrijević, *op. cit.*, str. 23.

12 Pismo su 11. decembra 1989. godine potpisali Dušan Vukajlović, Vladimir Gligorov, Milovan Danojlić, Zoran Đinđić, Gojko Đogo, Slobodan Inić, Marko Janković, Vojislav Koštunica, Dragoljub Mićunović, Borislav Pekić, Miodrag Perišić, Radoslav Stojanović i Kosta Čavoški.

13 Stranku su krajem 1990. godine napustili dr Kosta Čavoški, akademik Nikola Milošević, Borislav Pekić i Aleksandar Petrović i osnovali Srpsku liberalnu stranku. U junu 1992. godine, stranku napušta gotovo trećina članova i odbora, predvođena dr Vojislavom Koštunicom i dr Vladanom Batićem. Od tog otepljenog dela stranke ubrzo će biti formirana Demokratska stranka Srbije. Vidi o tome: Slaviša Orlović, *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*, Službeni glasnik, Beograd 2008, str. 473.

14 Dejan A. Milić, *Srpski politički govor modernog doba*, Službeni glasnik, Beograd 2006, str. 636.

đenju stranke, Đinđić je uspeo da se u predsedništvu stranke nametne kao šef predizborne kampanje DS-a za decembarske izbore 1993. godine. Svojom energijom, svešću o potrebi agilnog i savremenog marketinškog delovanja u politici, modernom i efikasnom predizbornom kampanjom uspeo je da znatno podigne interesovanje srpske političke javnosti za Demokratsku stranku i da joj, u odnosu na prethodne rezultate, donese trostruko veći broj poslanika u Narodnoj skupštini. Na decembarskim parlamentarnim izborima 1993. godine, Demokratska stranka je osvojila 29 poslaničkih mandata.

Parlamentarni izbori 1993. godine ostaće upamćeni i po činjenici da je Miloševićeva Socijalistička partija Srbije, izgubivši apsolutnu većinu u parlamentu, bila prinuđena da traži koalicionog partnera. Pragmatičnom Đinđiću nije bila strana misao o eventualnoj koaliciji sa SPS-om. Imao je nameru da vlast bar kontroliše iznutra ako ne bude u prilici da socijaliste kao koalicioni partner iznutra urušava. Predsednik stranke Mićunović imao je drugačije viđenje stranačke politike. To je bio problem povodom kojeg su se njih dvojica razišli. No, čini se da je pitanje postizborne saradnje sa socijalistima bio samo povod za sukob mentora i đaka. U osnovi sukoba bila je želja Đinđića da preuzme kormilo stranke.

Januara 1994. godine, bez mnogo pompe izvršio je veoma uspešan prekrat u stranci, sklonivši bez ikakvog sentimenta sa čela stranke profesora Mićunovića. Narednih devet godina, do svoje smrti, u martu 2003. godine, vodio je uspešno Demokratsku stranku kroz mnogobrojne slalome srpske političke scene, uspevajući da je uzdigne do mesta najznačajnije stranke demokratske opcije u zemlji.

Svojim delovanjem u DS-u i na opozicionoj strani srpskog političkog ringa, Đinđić je uneo neophodnu živost u političkoj utakmici (partiji šaha, kečerskoj borbi) sa Miloševićem i njegovim režimom. U jesen 1996, pred savezne parlamentarne i lokalne izbore, uveo je DS u koaliciju „Zajedno“,¹⁵ koja je na novembarskim izborima osvojila lokalnu vlast u Beogradu i u gotovo svim značajnijim gradovima u Srbiji. Odgovarajući na postizborne manipulacije vladajućih stranaka, Đinđić inicira masovne proteste po Srbiji, koji prevazilaze okvire stranačkog delovanja i postaju otvorena mirna manifestacija neslaganja ogromnog broja građana u Srbiji sa pogubnom politikom Slobodana Miloševića. Nakon više od sto dana svakodnevnih celodnevnih protesta na trgovima i ulicama Srbije, opozicija (slobodno se može reći) pod njegovom dirigentskom palicom, odnosi svoju prvu pobjedu nad Miloševićem. Opoziciona odbornička većina u Gradskoj skupštini Beograda odaće mu već u januaru 1997. godine svojevršno priznanje, izabравši ga za prvog nekomunističkog gradonačelnika glavnog grada od kraja Drugog svetskog rata. Na mestu gradonačelnika ostao je, međutim, tek nekoliko meseci. Smenjen je zbog sukoba sa koalicionim partnerom Vukom Draškovićem.¹⁶ Tokom 1997. godine na

15 Koalicija Srpskog pokreta obnove, Demokratske stranke i Građanskog saveza Srbije.

16 Odbio je da, ispred DS-a, pruži podršku Draškoviću prilikom kandidovanja na predsedničkim izborima.

čelu je onih opozicionih partija koje bojkotuju izbore na svim nivoima, pokušavajući da i na taj način uzdrmaju Miloševićev režim.

Krajnje nepovoljna bezbednosna situacija u Srbiji od početka 1998. godine negativno se odražava na delovanje opozicionih političkih partija u zemlji, te DS predvođena Đinđićem na unutrašnjopolitičkom planu prelazi u defanzivu.

Rat sa NATO-paktom, usled pretnji ličnoj bezbednosti i bezbednosti porodice, predsednik DS-a prinuđen je da provede van Srbije, izbegavši prvih dana rata najpre u Crnu Goru, da bi otud otišao u Nemačku. Optužbe da je zahtevao bombardovanje Srbije sve do pada Miloševićevog režima, koje režimski mediji raspedaju, iz izbeglištva štedro demantuje. Odmah po okončanju rata, u leto 1999. godine, vraća se u Srbiju i momentalno započinje aktivnosti na udruživanju opozicionih partija u cilju rušenja Miloševića. Jedan je od inicijatora stvaranja „Saveza za promene“ avgusta 1999. godine. Kad taj savez opozicionih snaga preraste u koaliciju „Demokratska opozicija Srbije – DOS“, Đinđić se profilise kao stvarni lider te koalicije. Glavni je strateg petooktobarskih promena 2000. godine. Nakon parlamentarnih izbora decembra 2000. godine, na kojima je koalicija DOS osvojila dve trećine mandata u Narodnoj skupštini, 25. januara 2001. izabran je za predsednika prve nekomunističke vlade Srbije od 1945. godine. Na mestu premijera ostao je do 12. marta 2003. godine, kada je ubijen u političkom atentatu u dvorištu zgrade Vlade Srbije u Nemanjinoj ulici u Beogradu. Kada je nasilno uklonjen sa političke i životne pozornice, tek je bio prevalio pedesetu godinu.

Za svog angažovanja na političkoj sceni Srbije Đinđić se od početka legitimisao kao politički delatnik koji je svojim koracima od sedam milja u značajnoj meri prestigao spor i trapav politički hod Srbije. Delujući isključivo u, za velike političke građevine u Srbiji, krajnje nenaklonjenom vremenu (raspad SFRJ i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995, oružana pobuna na Kosmetu 1998. i napad NATO-pakta na Srbiju 1999. godine, oružana pobuna u Preševskoj dolini 2001. godine), taj politički pragmata je svojim konstruktivnim nemirom drugim političkim akterima u Srbiji nametnuo žestok politički maraton. Maraton u kojem je bilo veoma teško približiti mu se, a čak nemoguće dostići ga ili ga prestići.

Kakvog je političara Srbija, dakle, dobila u dr Zoranu Đinđiću? Bio je inteligentan, promišljen i racionalan, uporan, energičan i nestrpljiv radoholik, proračunat i ne preterano sentimentaln, prilično sačuvan od strasti (osim kad je u pitanju strast trošenja sebe i drugih radi ostvarenja ciljeva koje je hrabro postavljao), nepredvidiv predviđač – sazdan, dakle, od osobina prilično nesvojstvenih Srbima, a hrabar. Takav, morao je izazivati i nesumnjivo je izazivao (u najmanju ruku) podozrenje kako kod svojih političkih neistomišljenika i takmaca, tako veoma često i kod mnogih koji su ga, navodno, sledili. Govori se da se, bez ikakvog žala, rastajao sa ljudima koji ga u njegovom naumu nisu mogli pratiti, isto kao što se, bez ustručavanja, sastajao sa

raznim ljudima „na korist ostvarenja svojih političkih ciljeva“. Ali nešto što posebno odlikuje njegov politički portret jeste činjenica da niko u Srbiji do tog „srpskog Makijavelijevog učenika s kraja XX veka“¹⁷ nije tako bio lišen političke i lične sujete kad se trebalo založiti za ostvarenje nekog zajedničkog, „opštedruštvenog“ cilja. Onda je nesumnjivo da su njemu, takvom, bile preko potrebne bujice reči za ubeđivanje „sveta“ u ispravnost sopstvenih političkih nauma.

4. GOVORNIČKE PRILIKE U SRBIJI ĐINĐIĆEVOG VREMENA

4.1. POLITIČKI „DRVENI GOVOR“ KOMUNISTIČKE EPOHE

Komunistička (ili Brozova) epoha političkog govora, koja je trajala pune četrdeset tri godine,¹⁸ imala je svoje lice i svoje naličje. Režimski politički govor je lice političkog govora Brozove epohe, dok je njegovo naličje govor disidenata Brozovog režima.

Pod režimskim političkim govorom Brozove epohe podrazumevamo političke govore samog Josipa Broza, govore njegovih najbližih saradnika i krajnje bezlične „drvene“ govore nepregledne mase partijskih aparatčika raznih nivoa. Opšte odlike govora bile su opredeljene političkim miljeom u kome se politički govor razvijao. Nedemokratski autoritarni društveni milje, zasnovan na ideološkom i političkom jednomylju, veri u sopstvenu i nepogrešivost sopstvene politike, akumulaciji straha kod plebsa od različitih „sveprisutnih opasnosti“ modelirao je prema sopstvenim potrebama i politički govor režima. Taj govor je pun nemušto sklepanih floskula, izlizanih fraza, nezamisliv bez stalnih komunističkih mantri poput „bratstva i jedinstva“, „socijalističke zajednice radnih ljudi i građana“, „odanosti Titu i Partiji“ itd. On je istovremeno „demagoški i propagandno-parolaški, pohvalni i poltronski, drveni birokratski i policijsko-politički. ... Bio je to govor sačinjen u potpunom dosluhu cenzure i samocenzure, građen na razvalinama poimanja ljudske časti. To je istovremeno bio i govor mimikričnog prikriivanja pravih namera govornika, govor iskrivljenja slike stvarnosti i sakriivanja pravog stanja stvari. ... ali to je bio i govor mržnje, pun pretnji i uvreda prema onima koji bi da ugroze politički poredak i dovedu u pitanje položaj vođe i kamarile. ... Ako je Josip Broz bio gospodar demagoškog i propagandnog političkog govora, a njegovi najbliži saradnici promoteri policijsko-političkog govora, funkcioneri srednjeg ranga i politička boranija Brozovog režima, ali i ‘poštena inteligencija’ režima su se utrkivali u izgovaranju najfantastičnijih udvoričkih govora posvećenih

17 Vidi: Nikola Milošević, „Đavo i njegov šegrt“, u: Zoran Đinđić, *Put Srbije u Evropu*, Draslar partner, Beograd 2007, str. 294–296.

18 Započeta je 22. oktobra 1944. godine govorom Josipa Broza sa balkona Narodnog pozorišta u oslobođenom Beogradu, a okončana govorom Slobodana Miloševića na Osmoj sednici Saveza komunista Srbije 24. septembra 1987. godine.

Brozu ali i jednog komičnog oblika političkog govora Brozove epohe – socijalističkog samoupravnog novogovora. To je posve bezidejan, beskoristan, dug i nejasan govor. On vrvi od stranih reči, izraza, birokratskih termina, citata klasika marksizma i samog Broza. Stil govora je visokoparan, ali se njime ništa ne govori. Slušaocce na kraju ostavi u potpunom nerazumevanju kako cilja govora tako i samog govora.¹⁹ Osnovna poruka tog govora slušaocima jeste da slušaoci nemaju o čemu da razmišljaju, da je njihova suštinska reakcija na govor nebitna jer je sve već unapred „tamo gde treba“ odlučeno i urađeno. Dužnost slušalaca je da samo tribalistički aplaudiraju i odobravaju. Takav podanički auditorijum, koji bi (uzgred budi rečeno) trebalo da bude i sudija i izvršilac presude nad političkim govorom i govornikom, vremenom će postati „gluv“, nezainteresovan za ikakve poruke govornika. Biće to pravi auditorijum „po dužnosti“. Ali će time i sam govornik biti na šteti jer će, imajući svest o nebitnosti reakcije auditorijuma, vremenom prestati da obraća pažnju na bilo kakve reakcije slušalaca, kojih je (makar u konkludentnom obliku) nesumnjivo moralo biti. Tako je režimski govor Brozove epohe bio pokušaj sporazumevanja gluvih i nemih.

Naličje političkog govora Brozove epohe – disidentski govor (često završni sudski pledoajeji u političkim procesima koji su vođeni protiv samih govornika) očuvao je luču slobodumnog govora kakvim je Srbija obilovala naročito u kriznim vremenima. Među tim govorima mogu se pronaći neka od najbriljantnijih političkih slova u istoriji srpskog političkog govora. Ti politički govori, koji su krišom slušani i kradomice prepričavani, služe na čast profesorima Mihailu Đuriću, Andriji Gamsu, Milošu Đuriću, Dragoljubu Mićunoviću, književnicima Dobrici Ćosiću, Gojku Đogu, slikaru Mići Popoviću, advokatima Jovanu Baroviću i Branislavu Tapuškoviću i mnogim drugim. Među prononserima takvog govora Zoran Đinđić je na početku svoje karijere političkog govornika nesumnjivo morao tražiti govorničke uzore.

4.2. HIBRIDNI GOVOR POSTKOMUNISTIČKOG VREMENA

U vreme raspada komunističke Jugoslavije, komunističke elite u republikama bivše Jugoslavije utočište su našle u nacionalizmu i šovinizmu. Sa sobom su u nacionalne tabore kao deo političkog miraza ponele i govor epohe komunizma, na koji su prilepile ustajale i tek ovlaš provetrene nacionalističke floskule o „ugroženosti nacije, spoljnim i unutrašnjim neprijateljima, istorijskim granicama, od Boga izabranom nebeskom narodu...“. Kao postojbine hibridnog govora postkomunističkog vremena na tlu bivše Jugoslavije bez preterivanja se mogu označiti Srbija i Hrvatska, u kojima su se politički govornici poslednje dekade dvadesetog veka utrkivali u stvaranju istovremeno najfantastičnijih, najbesmislenijih i najotrovnijih govorničkih „ornamenata“. Tako je nastao frankenštajnski hibridni govor postkomunizma, pravi politički

19 Dejan A. Milić, *op. cit.*, str. 46–47.

antigovor. Njegove bitne odlike su zaronjenost u prošlost, beg od stvarnosti, nedostatak jasnih poruka za budućnost, pronalaženje krivaca za sopstvene neuspehe u drugom. Zanatski, taj govor u sebi sadrži i nasleđenu suvoparnost socijal-birokratskog obraćanja i nedostatak epske etikecije i jezik mržnje i huškanja na sukobe.

5. DR ZORAN ĐINĐIĆ KAO POLITIČKI GOVORNIK

Kakav je, dakle, Zoran Đinđić bio politički govornik?

„Zoran Đinđić je primer da besedništvo nije urođeni dar, već veština i tehnika koja se stiče vežbom. Kada se pojavio u političkoj areni početkom devedesetih godina, Đinđić je svojim isprekidanim rečenicama, nervoznim gestovima i brojnim retorskim šumovima delovao kruto, neubedljivo. Bio je u potpunoj senci tadašnjih partijskih lidera i vođa Demokratske stranke. Budući da je bio veoma inteligentan, brzo je shvatio ove nedostatke, mnogo je i sistematski radio na sebi i postajao sve opušteniji, oslobođeniji, kreativniji i ubedljiviji. Na protestima 1996–1997. godine, on je svojom lucidnošću, logičnošću, retorskim figurama i sjajnim metaforama uspeo da nadmaši i Vuka Draškovića. Kao poslanik i predsednik Vlade u Narodnoj skupštini uspevao je da parlamentarnim besedama zaseni čak i Mićunovića, a kao debater i replikant i prevejanog Šešelja. Njegovi govori će ostati upamćeni po konzistentnosti, logičnosti, metaforičnosti i velikom akcionom naboju. Kao besednik bio je suveren i na mitinzima, i u parlamentu, diplomatskom pregovaranju, a do sada je ostao neprevaziđen u TV emisijama i duelima.“²⁰

Idući tragom promišljanja profesora Trkulje, kada Đinđića posmatra kao političkog govornika, autor ovih redova se ne može bez rezerve složiti sa konstatacijom jednog broja apologetskih autora koji ga opisuju kao briljantnog, besprekorno talentovanog, britkog i nadahnutog političkog govornika (B. Dimitrijević,²¹ G. Tešić, M. Đorđević²²). Ako se imaju u vidu opšti govornički uslovi i ako se raspravlja o talentu kakav se podrazumeva kod Srba na osnovu kriterijuma koji su izašli iz viševekovnog epskog pripovedanja, pokojnom srpskom premijeru bez dileme se može odreći besprekornost. Može mu se odreći i briljantnost obraćanja, ima li se u vidu govornička ornamentika, koju je nužno ceniti ako se govorništvo posmatra kao *ars poeticae*. Svrha ovakvih odricanja nije, međutim, u urušavanju Đinđićevog govorničkog mita već, naprotiv, u isticanju njegovih govorničkih vrlina. Jer ako Zoran Đinđić kao govornik i nije bio besprekorno talentovan ili u zanatskom smislu briljantan, a bio je svakako nadahnut, on je nesumnjivo bio samouveren, sugestivan i efektan govornik. To je, samo po sebi, dovoljno ne samo da mu se obezbedi jedno

20 Jovica Trkulja, *Umeće političkog besedništva*, Hereticus, 3–4/2005, str. 19.

21 Vidi: Bojan Dimitrijević, *op. cit.*, str. 68. i dalje.

22 Vidi: Milentije Đorđević, *Besede znamenitih Srba*, Teatar, Beograd 2005, str. 54.

od najznačajnijih mesta u istoriji političkog govorništva dvovekovne moderne Srbije, nego i da se oglasi rodonačelnikom novog pravca u srpskom političkom govoru. Pravca koji bi se mogao definisati kao eklektički spoj vrlina klasičnog političkog govora i prednosti *new speech*-a s kraja dvadesetog veka.

Za besprekoran govornički talenat Đinđiću su u određenoj meri nedostajala dva bitna spoljašnja opšta govornička uslova.²³ Pre svega, on nije posedovao od Boga podaren snažan glas (inače, veoma ubojito oružje u klasičnom obraćanju auditorijumu), koji bi mu, sam po sebi, umnogome omogućio *a priori* sticanje poverenja i blagonaklonosti publike. On nije mogao pažnju publike držati samo glasom, bez obzira na poruke koje joj upućuje. Takođe, Đinđića nije odlikovao ni naročito markantan stas, koji je od znatne koristi govorniku u uspostavljanju vizuelnog kontakta sa publikom, što je opet značajno za *captatio benevolentiae*. Tako je govornik Đinđić inicijalno samo delimično ispunjavao dva od tri uslova zlatnog antičkog pravila javnog obraćanja: „Ustani da te svi vide, govori snažno da te svi čuju i govori kratko da te svi zavole!“. Na početku svoje karijere političkog govornika, Đinđić je i mucao, boreći se za reči. To, naravno, nije bila urođena govorna mana, već uobičajena odlika brzmislećih ljudi, koji svojim rečima ne mogu da sustignu sopstvene misli. Besprekoran i ambiciozan um poput Đinđićevog time je, logično, morao biti frustriran, te je to dalje uzrokovalo neprirodnu mimiku, nervozne gestove i stečene retorske šumove (takozvane poštapalice), koji odaju nedovoljno samouverenog govornika. Nedostatak samouverenosti morao je uzrokovati manjak sugestivnosti i, konačno, nedovoljno dobar efekat u odnosu na auditorijum, kao krajnji rezultat govora. (Primer takvog njegovog govora je malo zapaženo obraćanje²⁴ prisutnima na Osnivačkoj skupštini Demokratske stranke, februara 1990. godine u Domu omladine u Beogradu, kada su njegove političke poruke ostale gotovo bez odjeka kod prisutnih, zbog skromnog načina predstavljanja.) Tako je i treći spoljni opšti govornički uslov – sugestivnost bio diskutabilan.

Šta je, onda, Zorana Đinđića moglo da učini izuzetno značajnim političkim govornikom Srbije na razmeđu XX i XXI veka?

Pre svega, bila je to kristalno jasna vizija sopstvenog političkog puta koji je vodio ka slobodi, demokratiji, slobodnoj utakmici, efikasnosti, poštovanju čoveka i njegovih prava, jakoj demokratskoj Srbiji²⁵ koja će biti ravnopravan i rado viđen rođak u porodici demokratskih evropskih naroda... Odmah za

23 Vidi: Branislav Nušić, *Retorika – nauka o besedništvu*, Beograd 2002, str. 112–114; Upor. Sima Avramović, *Tehne retorike*, Službeni glasnik, Beograd 2008, str. 176–182.

24 Vidi: Zoran Đinđić, *Saradnja demokratskih snaga*, Demokratija, List Demokratske stranke, broj 1 od 9. marta 1990, str. 7.

25 „Ja vas molim da vi, kao demokrate, vodite računa o tome da u svakoj situaciji promovišete demokratsku Srbiju, Srbiju budućnosti. Ako mi ne verujemo u nju, kako će u nju poverovati Evropljani, Amerikanci, kako će u nju poverovati Japanci?“ – iz govora u Centru „Sava“, na Kongresu DS-a, 6. oktobra 2001. godine. Izvor: Zoran Đinđić, *Put Srbije u Evropu*, Draslar partner, Beograd 2007, str. 9.

njom sledio je i dosluh sopstvene ličnosti sa prihvaćenim političkim idejama koje su nužno morale biti ideje budućnosti, jer „ništa nije tako slabo kao ideja čije vreme je bespovratno prošlo“.²⁶

Potom, njemu nije nedostajao nijedan opšti unutrašnji govornički uslov.²⁷ Naprotiv. Razboritost, opšta informisanost, odlično poznavanje jezika na kojem govori, dobrohotnost (dobronamernost), uverenost u snagu ideje i motivisanost, moć samokontrole i ljudska odmerenost, kao i priličan stepen harizmatičnosti, odlike su političke ličnosti ovog demokratskog vođe. Ako se svemu tome dodaju i široka erudicija, poznavanje mentaliteta i prepoznavanje zahteva auditorijuma (sa kojim se govornik često nije slagao), kao posebni uslovi, dr Zoran Đinđić je, uprkos pobrojanim nedostacima, u sebi imao više nego dovoljno potencijala za snažnog, efektnog političkog govornika.

Osim toga, Đinđić je u potpunosti ispunjavao treći uslov zlatnog antičkog pravila javnog obraćanja. On je govorio kratko, svestan svojih nedostataka, ne dopuštajući auditorijumu da ga, ako ga već iz prve nije mogao voleti, još i omrzne.

To su činjenice koje govore o početku Đinđićevog govorničkog hoda.

Međutim, onako kako je potpuno razumevao značaj reči za pokretanje masa na akciju, govornik Đinđić je sigurno sasvim shvatao i značaj stalnog govorničkog usavršavanja. Zato će se na političkoj sceni pionirski založiti za stvaranje govorničkih kurseva i škola političkog besedništva. Poznavanje veštine govorništva Đinđić je usavršavao isto kao što je usavršavao i svoje znanje engleskog jezika – ubrzano a temeljno. Tako dolazimo do istine da je Zoran Đinđić školski primer aksioma da se govornik gotovo nikad ne rađa, već se govornikom redovno postaje.

Svoje pravo govorničko kaljenje lider demokrata imao je tokom stodnevnihim zimskih protesta posle režimske krađe na lokalnim izborima u novembru 1996. godine, kao jedan od tri lidera koalicije „Zajedno“. U svakodnevnim filipikama, potpuno improvizovanim, pokazao je neverovatnu govorničku izdržljivost, dovtljivost, ali i inventivnost, uspevajući da svojim rečima zaseni i, do tada neprikosnovenog političkog govornika, Vuka Draškovića. Snagu svojih reči crpeo je iz uverenosti u ispravnost ideja koje je zastupao i ispravnost političkih koraka koje je činio. Đinđić je pred sobom imao jasan politički cilj koji ga je snažno motivisao da govori auditorijumu. Njegove reči tih dana postižu potpun sklad sa političkim potezima koje je činio, što ističe i etičku crtu njegovog govorničkog portreta. Naposletku, kod njega se već tada potpuno može prepoznati i veoma dobro poznavanje retorskih pravila i snažan instinkt da se ona upotrebe u pravom trenutku na pravom mestu.

Sve su to raznobojne kockice koje lagano popunjavaju mozaik njegovog govorničkog portreta. On sam, njegov govor, efekat tog govora na auditorijum

26 Zoran Đinđić, *Put Srbije u Evropu*, II izdanje, Draslar partner, Beograd 2007, str. 27.

27 Vidi: Obrad Stanojević, Sima Avramović, *Ars Rhetorica*, Sl. List SCG, Beograd 2003, str. 153–162.

i harmonizovana povratna reakcija auditorijuma ka Đinđiću činili su zatvoren krug veoma uspešne dvosmerne komunikacije²⁸ kojom se odlikuje moderan (novi) politički govor. Nadomestivši određen nedostatak talenta stečenim govorničkim instinktom i sve to upotpunivši teorijskim znanjem, dr Zoran Đinđić je tada definitivno zauzeo mesto koje mu pripada u savremenom srpskom političkom govorništvu. Ali, ako su govori na Trgu Republike i na Terazijama u zimu 1996/1997. godine bili njegovo govorničko kaljenje, onda je zenit svog govorničkog uspeha dostigao po izboru za predsednika Vlade Republike Srbije, januara 2001. godine, a naročito tokom predstavljanja programa „Srbija na pravom putu“ u poslednjoj godini svoga života, u proleće i leto 2002. godine.

Za trinaest godina Đinđićev javni nastup prešao je dug put od iskidanih rečenica i isprepletanih misli do koloritnog predstavljanja i političke situacije i političkih pravaca. Đinđić je, u tom za dostizanje govorničke perfekcije krajnje kratkom periodu, besprekorno ovladao stilskim figurama – metaforom, alegorijom, parabolom, ironijom i drugim. Bila su to moćna govornička oružja, čije su sjajne pobeđe vrlo smisleno upozorenje o neophodnosti gutanja žaba u politici, ponajpre o gutanju najveće od svih, potom, poučna priča o trutu, pa suočavanje sa činjenicom da se od akvarijuma može skuvati kakva-takva riblja čorba, ali da se od riblje čorbe ne može napraviti nikakav akvarijum...

Još nešto ne treba smetnuti s uma. Demokratski vođa dr Zoran Đinđić, poput ostalih predsednika Demokratske stranke, imao je govorničku sreću (na nesreću srpskog naroda) da politički dela i govori u prelomnim trenucima srpske istorije. Oslobođen epske profesorske zanesenosti Ljube Davidovića, zaštićen od književničke visokoparnosti Milana Grola, nezainteresovan za parlamentarnu govorničku sitničavost Dragoljuba Mićunovića ili za nagomilano teorijsko znanje retorike Borisa Tadića, od svih njih bio je najotvoreniji za komunikaciju sa slušalaštvom i u toj komunikaciji od svih njih i najuspešniji. To je, uz veliko uvažavanje značaja koji masovni mediji imaju za političko komuniciranje, koje je takođe posedovao, svakako uslov bez koga nije moguće poimanje sveta savremenog političkog govora, čija je vrata svojim govorima Zoran Đinđić širom otvorio.

Takođe, uskraćen, na sreću, za dar „epske rečitosti dinarskoga pripovedačkoga tipa“, a sačuvan od „šarlaha“ birokratskog govora socijalističke Jugoslavije, u kojoj mu nije ni dolazila na pamet ideja da gradi političku karijeru, Zoran Đinđić je uspeo da se zaštiti od dve opasnosti koje su vrebale govornike u njegovo (a jednako ih vrebaju i u naše) vreme. Kao mudar čovek, uspeo je da se zaštiti kako od ostrašćenog nacionalnog govora netolerancije i mržnje, tako i od „drvenog govora“ svojstvenog državnim birokratama. Tim svojim „spasenjem“ postavio se kao kamen međaš između guslarskog političkog pripovedanja od kojeg lupa srce, bride uši, suze oči i zvoni prazna glava ili drvenog nerazumnog blebetanja, s jedne strane, i posve novog političkog govora suočavanja s istinom i slanja jasnih političkih poruka. Zbog toga je i bilo mo-

28 Sem Blek, *Odnosi s javnošću*, Clio, Beograd 2003, str. 11

guće da od njega jasnim glasom čujemo i mnoge opore istine: „Dobijali smo ordenje a gubili smo narod!“, „Nažalost, budala ima svuda. To nije privilegija nijednog naroda da su mu na vlasti glupaci!“, uz jasne poruke da „mi nismo dobili podršku da upravljamo zatečenim stanjem, nego da ga menjamo!“ i da „postoje nepopularne i neuspješne reforme. Ne postoje popularne a uspješne reforme.“

6. ZAKLJUČAK

Slikajući govornički portret lidera demokrata dr Zorana Đinđića sedam godina posle njegovog iznenadnog i nasilnog uklanjanja sa srpske političke scene može se zaključiti da je on, osim što je bio briljantan politički vizionar i neumoran čovek od uspešne akcije, nesporno bio i harizmatičan, sugestiv govornik efektnih političkih slova. No, takav zaključak nikako ne sme biti most na putu upadanja u zamku da se o rečima dr Zorana Đinđića govori kao o političkom jevanđelju demokratske opcije u Srba, a o njemu kao o govorničkom svecu političkog govorništva moderne Srbije. Njegove reči, kao i njegovo političko delo, od udaraca dnevne politike najbolje se štite same. Pažljivi čitaoci njegovih reči i zakasneli ali posvećeni slušaoci njegovih političkih poruka Đinđićeve poruke treba jedino da štite od opasnosti da postanu politička mantra. I dužni su da spreče da njegove reči postanu govornička brzalica raznih govorničkih invalida, koji bi da, citirajući ga uglavnom pogrešno, ugrabe malo od njegove govorničke slave. Samo tako će zakasneli auditorijum jednog vizionara, koji njegove govore nastavlja da sluša, nažalost, samo preko nosača zvuka, odgovoriti na pruženu ruku i sugestivan predlog pokojnog srpskog premijera: „Ja vam kažem: gledajte u budućnost! Gledajte u budućnost i tamo ćemo se sresti vi i ja! Pošto ja imam nameru da još živim u budućnosti...“²⁹

29 Dejan A. Milić, *op. cit.*, str. 673.